

ДМИТРО ЧИЖЕВСЬКИЙ І НАУКОВА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА 1930-х рр.

Дмитро Чижевський (1894–1977) належить до тих українських учених-емігрантів, чия спадщина стала органічною складовою чеської наукової думки. Віднайдення в 1934 р. та збереження в роки Другої світової війни рукопису Я.А. Коменського «De rerum humanarum emendatione consultatione catholica», перші дослідження спадщини чеського пансофа з перспективи історії філософії та літератури, вивчення особливостей барокового світогляду в чеській літературі часів Я. Гуса та романтизму, порівняльне вивчення слов'янських літератур у дусі чеської (празької) школи компаративістики — це те, що назавжди вписало ім'я українського вченого в історію чеської науки. Зрештою сам Д. Чижевський визнавав, що, попри свої заслуги перед різними слов'янськими народами, найбільший внесок він зробив у чеську культуру¹.

Нагадаємо, що після закінчення студій у Німеччині в грудні 1923 року Д. Чижевський отримує запрошення до Праги на посаду лектора філософії Українського високого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова у Празі, проте через візові ускладнення розпочинає викладацьку діяльність навесні 1924 року². Д. Чижевський працює тут спочатку на посаді лектора філософії (1924–1925), згодом — доцента (1925–1927) та професора (1927–1932). Він також викладає в Українському вільному університеті, обіймаючи тут посаду доцента (1930–1932), а пізніше (аж до навчального року 1937–1938) професора. Саме в цьому університеті він захищає першу докторську дисертацію на тему «Гегель і французька революція» (1929) та пише дві монографії, присвячені духовній спадщині України: «Філософія на Україні» (1926) та «Нариси з історії філософії на Україні» (1931). Саме тут і «тоді (1926 р.) [він] поклав собі присвятити життя праці над історією філософії на слов'янському ґрунті, — до цього плану додалися наміри щодо порівняльної історії літератури слов'янства»³. Попри очевидну приналежність Д. Чижевського до еміграційної українського та російського наукових осередків Праги, котрі, безперечно, визначали і відзеркалювали широту зацікавлень молодого вченого, що неодноразово наголошували дослідники спадщини Д. Чижевського (І. Валявко, С. Магід, М. Магідова⁴), свою роль у його науковому становленні зіграло і власне середовище наукової Праги періоду міжвоєн'я. Окреслити коло чеських наукових контактів Д. Чижевського у 1920–1930-х рр. складає мету даної розвідки.

Першим чеським осередком, до котрого входив український вчений і котрий мав значний вплив на нього як славіста, був Празький лінгвістичний гурток. Д. Чижевський згадував, що Роман Якобсон ввів його в коло чеських учених-лінгвістів⁵, але спільні наукові інтереси не завадили йому критично ставитися до

наукових концепцій колег, як і його «зацікавлення питаннями лінгвістики не перетворилися на повну відданість їй»⁶. Д. Чижевський брав активну участь у наукових семінарах та конференціях, а також тісно співпрацював з часописом «Slovo a slovesnost», який виходив у Празі під егідою Празького лінгвістичного гуртка⁷.

Узимку 1932 року Д. Чижевський отримав посаду лектора в університеті Галле і переїхав до Німеччини. Цьому передувало тривале погіршення становища українських університетів у Чехословацькій Республіці. Проте, гадаю, що саме 1931–1932 роки можна вважати початком інтенсивного та надалі регулярного вивчення Д. Чижевським чеської і словацької духовної спадщини. На цей час припадають його перші рецензії праць чеських вчених⁸ та декларації власних майбутніх досліджень («Штур і Україна», «Я.А. Коменський і Г. Скворода» та «Муха і романтизм»⁹). Цьому імовірно посприяв той факт, що 16 березня 1932 року Д. Чижевського обрали членом Інституту славістики в Празі (відділ культури)¹⁰. Вважаю, що саме Інститут славістики став тим науковим осередком, в співпраці з котрим українському вченому вдалося реалізувати свої наукові плани, пов'язані з порівняльними дослідженнями історії слов'янської філософії та літератури.

У цей період (1932 р.) поживавлосья обмін кореспонденцією між Д. Чижевським і чеськими колегами. Про це свідчить листування з редактором часопису «Slavia» Матією Мурком (Matija Murko, 1861–1952)¹¹, редактором «Prager Presse» Станіславом Магром (Antonín Stanislav Mágr, 1887–1960)¹², Інститутом славістики в Празі¹³. На цей період припадає також праця Д. Чижевського над редагування збірника «Гегель у слов'ян», що згуртував чималу кількість чеських істориків філософії¹⁴. У 1935 році, після віднайдення рукопису Я.А. Коменського «De rerum humanarum emendatione consultatione catholica», Д. Чижевський починає активно листуватися з чеськими коменіологами, зокрема, Йозефом Гендріхом (Josef Hendrich, 1888–1950)¹⁵. Цікаві деталі стосовно підготовки цього sensationного для чеської науки повідомлення знаходимо у двох листах, адресованих Р. Якобсону, які сьогодні зберігаються в Архіві Університету Масарика в Брно у фонді Р. Якобсона. На жаль, невідомо, яку роль відіграв Р. Якобсон у встановленні автентичності тексту та підготовці публікації про знахідку, але ці листи вказують на те, що він мав безпосередній стосунок до справи. Так, Й.Б. Козак (J.B. Kozák) у листі від 13.03.1935 р. повідомляє Р. Якобсону про те, що лист до президента (очевидно, з інформацією про знахідку, оскільки справа набула міжнародного резонансу) відіслано, а четверо членів Філософського гуртка (Circle Philosophicae) дали слово не поширювати інформацію до офіційної публікації: «Про знахідку Чижевського я загалом повідомив чотирьом членам нашого Філософського гуртка, з котрих взяв слово мовчати. Однак запитую себе, чи повідомляти про знахідку Чижевського в березневому числі «Slovo a slovesnost» доречно, поки Чижевський не має повного опису. Завершить його він аж улітку. Але, напевне, Ви і він добре на це зважили. Повідомлення всіх нас наповнює радістю. Чи думаєте вже над тим, які товариства (наші та закордонні) мали б долучитися до публікації рукопису?»¹⁶. У листі від 14.03.1935 р. відомий

чеський письменник-фантаст Карел Чапек (Karel Čapek, 1890–1938) радить спочатку повідомити про знахідку через публікацію у «Slovo a slovesnost», оскільки сам рукопис надто великий, щоб його анотувати в часописі: «розумію, що повідомлення до «Lidové Noviny» не поміщу, поки не буде доведена автентичність рукопису, але це річ такого обсягу, що резюмувати її для «Slovo a slovesnost» також не буде можливим. Навпаки, для вашого часопису буде краще, якщо звернете увагу на цю знахідку раніше. Чи не слід було б Міністерству закордонних справ сприяти встановленню автентичності рукопису? У такому випадку було б добре, якби пан Чижевський повідомив про обставини докладніше. Якщо б Ви хотіли, я міг би звернути на це увагу Бенеша. Але головне: маємо ще одну радість»¹⁷.

Значу, що вивчення спадщини Я.А. Коменського як представника чеського протестантського бароко імовірно спонукало Д. Чижевського звернутися до теми слов'янського літературного бароко. У цьому зв'язку вельми важливим, поруч з З. Калістою (Z. Kalista), А. Шкаркою (A. Škarka) В. Черним (V. Černý)¹⁸, було спілкування вченого з чеським славістом, компаративістом та католицьким богословом Й. Вашіцею (Josef Vašica, 1884–1968), листування з яким складає одну з найбільших частин особистого архіву Д. Чижевського¹⁹. Учених поєднувала як тема наукових досліджень — вивчення літературного бароко, так і тривала особиста дружба впродовж всього життя²⁰. З листів дружини Д. Чижевського Лідії дізнаємося, що обидва вчені неодноразово зустрічалися на літніх вакаціях в Оломоуці. Крім того, Лідія Чижевська з донькою Тетяною гостювали в сестри Й. Вашіци на Доновалях (Словаччина) у той час, коли Д. Чижевський працював у словацьких архівах у Мартіні²¹. Імовірно, що саме Й. Вашіца посприяв знайомству Д. Чижевського з Андреем Мразом (Andrej Mráz, 1904–1964), що вилилося у тривалу та плідну співпрацю²². На основі листування вчених можна стверджувати, що практично всі статті Д. Чижевського, що вийшли друком у «Slovenské pohľady», були заявлені та обговорені ними у 1935 році. На той час (1930–1938 рр.) А. Мраз працював у літературному відділі Матиці Словенської, періодичним науковим виданням якої був «Sborník Matice slovenskej», й одночасно головним редактором часопису «Slovenské pohľady» (1932–1938). Саме із цими часописами Д. Чижевський починає тісно співпрацювати за підтримки А. Мраза²³.

Відвідавши Словаччину вперше у 1933 році, Д. Чижевський справив враження на працівників Матиці Словенської як вчений, що «має розуміння культурної минувшини» словацького народу²⁴. Знову він приїхав до Мартіна улітку 1935 року уже працювати над філософською спадщиною народного будителя, кодифікатора літературної словацької мови, письменника, журналіста, педагога, політика, знакової фігури у словацькій культурі Людовіта Штура (Ľudovít Štúr, 1815–1856). Важливий факт для розуміння особливостей праці Д. Чижевського над спадщиною Л. Штура та її рецепції знаходимо в листі вченого до Й. Вашіци від 8.02.1940 р.: «За декілька днів вийде моя книжка про Л. Штура. Я написав її ще у 1936/38 роках і досить неприємно, що вона виходить лише зараз»²⁵. «Štúrova filozofia života» («Філософія життя Штура») побачила світ навесні

1941 р. й отримала чотири рецензії, серед яких і одну критичну²⁶. Не вдаючись в аналіз тогочасної історичної ситуації у Словаччині, зазначимо, що питання окремішності словацької культури та трактування Л. Штура як видатного (чи навіть унікального) слов'янського філософа автором монографії саме на початку 1940-х рр. залишається делікатним для істориків літератури та культури Словаччини навіть сьогодні. Вихід монографії зазвичай пов'язують з тим, що в 1940–1941 рр. кандидатуру Д. Чижевського висували на посаду професора філософії в університеті Братислави. Вважаю, що факт написання праці у 1936/38 рр., відразу після опрацювання архівних матеріалів влітку 1935 р., розвіює будь-які сумніви щодо колабораційних мотивів її написання.

Поряд з Л. Штуром, Д. Чижевський приділяв особливу увагу особистості П.З. Келлнера-Гостінського — словацького поета, драматурга, теоретика літератури, історика, філософа та ідеолога месіаністичного крила словацького романтизму. Згадки про нього знаходимо в листах чи не частіше за згадки про Л. Штура. Листування вказує на те, що Д. Чижевський тривалий час працював над творчістю цього словацького містика і планував опублікувати декілька статей, і навіть монографію²⁷, присвячених саме П.З. Келлнеру-Гостінському. Проте в 1930-х рр. вийшла лише одна стаття Д. Чижевського на цю тему — *Večne-ženské v slovenskej filozofii* («Вічно-жіноче у словацькій філософії»)²⁸; наступна побачила світ лише у 1957 р. у «Südost-Forschungen»²⁹.

Словацьке коло знайомих Д. Чижевського складало подружжя Мразів, працівники Матиці Словенської (Л. Новак, С. Мечяр (Stanislav Mečiar, 1910–1971), Я. Мартак (Ján Marták, 1903–1982), доцент кафедри філософії Університету Коменського в Братиславі та перекладач монографії Д. Чижевського про Л. Штура Й. Дієшка (Josef Dieška, 1913–1995), словацький літературний історик, критик, прозаїк, перекладач, публіцист, мовознавець, редактор часопису «Slovenské pohľady» Йозеф Шкультети (Josef Škultéty, 1852–1948)³⁰. Це доволі обмежене коло вчених, проте саме вони заохочували і всіляко сприяли дослідженням Д. Чижевським словацької духовної історії. Загалом у 1930-х роках він опублікував у різноманітних славістичних часописах понад 20 праць на словацьку тематику³¹.

Важливо відзначити, що вивчаючи культурне надбання народів Чехословаччини, учений чітко розмежовував культурне минуле чехів та словаків, наголошуючи на їхній своєрідності. Фактично єдиною студією, де Д. Чижевський окреслює цілі і завдання в дослідженні історії «чехословацької» філософії, є стаття «Суть і завдання історії чехословацької філософії» (1936)³², в якій він звертає увагу на ті аспекти, що відрізняють духовні підвалини чехів і словаків. Праця носить полемічний характер та подає часто гостру критику праць чеських колег, присвячених таким постатям як Я.А. Коменський та Л. Штур. Виправити становище, у якому опинилися дослідження чеської та словацької філософії та літератури, покликані були праці Д. Чижевського наступних років. На початку 1940-х рр. Д. Чижевський продовжував працювати над темами, що стосувалися словацької літератури та філософії, але ці праці побачили світ лише у 1950-х рр. за часів перебування в Гарварді³³, вони часто прямо перегукуються з уже

відомими працями з 1930-х рр. Що стосується чеського компоненту наукового доробку Д.Чижевського, то збірка праць вченого різних років укладена Ренатою Лахман³⁴, засвідчує, що найяскравіші праці були опубліковані ним у 1930-х рр. чеською мовою.

Звернемо увагу ще на одну особливість співпраці Д. Чижевського з чеськими вченими — «коменіологія в стилі Чижевського». Разом з відповідальністю, котру вчений взяв на себе з віднайденням рукопису Я.А. Коменського, повернути працю читачам³⁵, історіографічними дослідженнями в області коменіани, Д. Чижевський вивчав творчість чеського пансофа найперше з позиції своїх власних наукових зацікавлень — історії слов'янської філософії та порівняльної історії літератур слов'янських народів. У цьому зв'язку Д.Чижевський розглядав її у двох аспектах — філософському і літературному, відкриваючи тим самим для чеської філософської думки та гуманітарної науки взагалі два нові напрями дослідження. На жаль, історичні події заповільнили процес подальшої співпраці поміж вченими на багато років. Прикладом цього може служити доля праці Д. Чижевського про «Лабіринт світу» Я.А. Коменського.

У Літературному архіві Музею Чеської Літератури в Празі (LA PNP/Antonín Škarka/26/83) вдалося віднайти рукопис праці, написаної німецькою мовою (72 сторінки), та її переклад чеською. Напис, зроблений від руки на першій сторінці — «Janu Mukařovskému k jeho padesátým narozeninám», дозволяє датувати рукопис 1941 роком. Те, що праця була готова до друку 1941 р., підтверджує також лист Д. Чижевського до З. Калісти від 9.07.1941, у якому вчений пише: «у мене є вже дві готові до друку праці про чеську барокову поезію, а саме аналіз двох творів — «Со Вůh? člověk?» Бріделя і «Лабіринт» Коменського. Щодо другої праці, то я сподіваюся, що вона суттєво посприє витлумаченню цього твору»³⁶. Очевидно, війна завадила виходу збірника на пошану Я. Мукарьовського, і рукопис Д. Чижевського залишився неопублікованим. Проте в 1950-х рр. у США вчений опублікує дві статті про теми «Лабіринту» та їх джерела³⁷ і про стилістику «Лабіринту»³⁸. Аналіз цих статей та рукопису дозволяє стверджувати, що вони є дещо розширеними версіями оригінальної праці про «Лабіринт», написаної на початку 1940-х рр. «Лабіринт світу та рай серця» в інтерпретації Д. Чижевського залишається чи не єдиним дослідженням літературної творчості Я.А. Коменського, цікавим історикам літератури, філософії та культури і сьогодні. Чеські літературознавці невтомно відзначають важливість і першість Д.Чижевського у вивченні літературної спадщини свого співвітчизника, щоправда в Україні, ані цей твір Я.А. Коменського, ані його дослідження Д. Чижевським не набули розголосу навіть серед літературознавців.

Вивчення Д. Чижевським культури чехів та словаків вилилося в значне число публікацій, що виходили на території Чехо-Словаччини та за її межами. Першість у цьому ряді мають часописи та наукові збірники, що видавалися під егідою Празького лінгвістичного гуртка, зокрема «Slovo a slovesnost». У ньому, а також у часописах «Archiv pro bádání o životě a spisech Komenského», «Časopis Matice moravské», «Akord», «Slavische Rundschau», «Slavia» Д. Чижевський публікував свої численні праці з давньої чеської літератури (барокова символіка,

Ф. Брідель, Я.А. Коменський). Коменіана висвітлювалася Д. Чижевським також у празьких еміграційних виданнях «Русская школа», «Центральная Европа»³⁹. У 1934–1945 рр. на сторінках «Zeitschrift für slavische Philologie» з'являються ґрунтовні огляди досліджень чеської барокової літератури. З 1935 до 1943 року Д. Чижевський регулярно друкує праці про словацьку філософію та літературу не лише у «Slovenské pohľady», «Sborník Matice slovenskej», «Živena», але і в німецькомовних часописах, що виходили на той час на території Словаччини, — «Südost-Forschungen», «Germanoslavika», «Slavische Rundschau», а також у німецьких славистичних виданнях «Zeitschrift für slavische Philologie», «Kyrios», «Zeitschrift für Kirchengeschichte». Своєрідною вершиною в розробці цих двох тем можна вважати 1938–1939 р.: тоді було написано основні праці про Я.А. Коменського та монографію про Л. Штура.

Не зайвим буде відзначити, що після війни Д. Чижевський серйозно зважував ідею еміграції до Чехословаччини. З багатьох листів про допомогу в цьому питанні чеським, можливо, і словацьким, колегам зберігся лише лист від 13.06.1945 р. до Я. Мукаржовського⁴⁰ та до Й. Вашіці⁴¹ (тексти листів ідентичні): «Одне особисте питання, на яке я зараз хотів би отримати коротку відповідь, стосується мого ймовірного майбутнього переселення до Чехословаччини. Як думаєте, це можливо? Яким чином і коли? Може, було б не зайвим найближчим часом поїхати у частину держави, окуповану американцями: напр. Карлові Вари чи щось подібне — власне кажучи, понад 4 роки гестапо утримувало мене в Галле без будь-якої можливості виїзду, і моє здоров'я через це остаточно зіпсує, тому я потребує навіть короткотривалого відпочинку». Те, що тоді Д. Чижевський зупинився на Чехословаччині як своїй «батьківщині за вибором», свідчить: саме цю землю він відчував як місце психологічного комфорту й можливостей наукової самореалізації, що необхідні кожному вченому. З різних обставин цього не сталося, і сучасні дослідники назвуть Німеччину «батьківщиною його вибору»⁴².

Наукова Чехословаччина періоду міжвоєнннн у житті Д. Чижевського, на мою думку, відіграла вийняткову важливу роль, оскільки саме в цей час відбувалося становлення вченого як слависта світового масштабу з унікальним підходом до порівняльного вивчення історії слов'янських літератур та філософії. Тут, крім еміграційного російського та українського наукового середовища, Д. Чижевський мав змогу познайомитися з багатьма чеськими та словацькими вченими, у співпраці з якими він здійснив не одне наукове відкриття, що стали кроками до культурного діалогу між народами впродовж наступних політично непростих десятиліть. Сьогодні важливо не забути і не знехтувати цими надбаннями, а розширювати історико-культурні контексти чижевськознавства.

¹ *Чижевский Д.* Ответ юбиляра на застольную речь профессора доктора Федора Степуна / Д. Чижевский // *Чижевский Д.И. Избранное в трех томах / Д.И. Чижевский.* — Т. 1: Материалы к биографии (1894–1977). — М.: Библиотека-фонд «Русское Зарубежье» — Русский путь, 2007. — С. 466–467.

² Наріжний С. Українська еміграція : Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша / С. Наріжний. — Прага: Музей Визвольної Боротьби України, 1942. — С. 176.

³ Чижевський Д. Життєпис / Д. Чижевський // Філософська і соціальна думка. — 1990. — № 10. — С. 30.

⁴ Див.: 1) Валявко І. До інтелектуальної біографії Дмитра Чижевського: Празький період (1924–1932) / І. Валявко // Наукові записки НаУКМА: Філософія та релігієзнавство. — Київ: КМ «Академія», 2004. — Т. 25. — С. 83–88. 2) Магид С. Д.И. Чижевський в «українській» Празі в 1924–1932 гг.: историко-публицистическое исследование / С. Магид // Rossica: Научные исследования по русистике, украинистике и белорусистике. — Praha: Euroslavica, 2007. — С. 1–48. 3) Магидова М. К публикации писем Д.И. Чижевского А.Л. Бему / М. Магидова // Rossica: Научные исследования по русистике, украинистике и белорусистике. — Praha: Euroslavica, 2007. — С. 49–96.

⁵ Чижевський Д. Пражские воспоминания. Возникновение Пражского лингвистического кружка и его достижения / Д. Чижевський // Чижевський Д.И. Избранное в трех томах / Д.И. Чижевський. — Т. 1: Материалы к биографии (1894–1977). — М.: Библиотека-фонд «Русское Зарубежье» — Русский путь, 2007. — С. 86.

⁶ Matejka L. Dmytro Čyževskij: Between East and West / L. Matejka // Dmytro Čyževskij. Osobnost a dílo. — Praha: Národní knihovna České republiky — Slovanská knihovna, 2004. — S. 177.

⁷ Більш детально про це див.: Блашків О. Праці Дмитра Чижевського в контексті ідей Празького лінгвістичного гуртка / О. Блашків // Літературознавчий збірник. — Вип. 26–27. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — С. 107–120.

⁸ Див.: 1) Чижевський Д. К истории чешско-русских и чешско-украинских взаимоотношений / Д. Чижевський // Центральная Европа. — 1931. — № 10. — С. 605–611. 2) Чижевський Д. Достоевский и Масарик / Д. Чижевський // Центральная Европа. — 1931. — № 2. — С. 25–41. 3) Чижевський Д. Забутий чеський поет XVII віку / Д. Чижевський // Дзвони. — Львів, 1932. — С. 306–308.

⁹ Пшеничний Є., Янцен В. Листування Дмитра Чижевського з Василем Сімовичем / Славістика: зб. наук. праць. — Т. 1: Дмитро Чижевський і світова славістика / [ред. Роман Мних, Євген Пшеничний]. — Дрогобич: Коло, 2003. — С. 266.

¹⁰ Лист Д. Чижевському від 29.03.1932 р. див: MÚA AV ČR, Fond: Slovanský ústav / složka Čyževskij / karton 13.

¹¹ Архів часопису «Slavia», див.: LA PNP / Fond: Slavia / 16/64.

¹² Листування складає 9 листів, 7 листівок німецькою мовою Д. Чижевського до А. Магра, 4 листи А. Магра до Д. Чижевського. Див.: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Antonín Mágr / 4/60.

¹³ MÚA AV ČR, Fond: Slovanský ústav / složka Čyževskij / karton 13.

¹⁴ Hegel bei den Slaven / [hrsg. von D. Tschizewskij]. — Reichenberg: Verlag Gebrüder Stiepel, 1934. — 494 S. — (Veröffentlichungen der Slavistischen Arbeitsgemeinschaft an der Deutschen Universität Prag. I, 9).

¹⁵ Докладніше про це див.: Кортгаазе В. Від Меланхтона до Коменського і Чижевського / В. Кортгаазе. — Дрогобич — К.: Коло, 2005. — С. 126.

¹⁶ Archiv Masarykovy univerzity v Brně / Fond: Jakobson Roman.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Листування зберігається у фондах Літературного архіву Музею чеської літератури в Празі: LA PNP / Fond: Z. Kalista, V. Černý, A. Škarka.

¹⁹ Листування Čyževskij D. — Vašica J. зберігається у фондах Літературного архіву Музею чеської літератури в Празі: LA PNP / Fond: Vašica Josef /38/93; LA PNP / Fond: Vašica Josef / 40/65.

²⁰ Детальніше про це див.: Блашків О. Чеське літературне бароко: Дмитро Чижевський та Йозеф Вашіца / О. Блашків // *Ukrainiaca Brunensia II: Україністика — минуле, сучасне, майбутнє*. — Brno: Masarykova univerzita, 2009. — С. 362–370.

²¹ Čiževskaja Lidia — Vašica J., LA PNP / Fond: Vašica J./ 40/65/ 0300.

²² Листування Д. Чижевський — А. Мраз налічує 13 листів і три листівки німецькою мовою, одну листівку чеською мовою й охоплює 1935–1937 роки (за винятком одного листа з 1943 року). Зберігається у Архіві літератури та мистецтва Словацької національної бібліотеки в м. Мартіні (signatura 54 G 27).

²³ Детальніше про це див.: Блашків О. Дмитро Чижевський та Словаччина: архівами Матиці Словенської і Словацької національної бібліотеки / О. Блашків // *Славістика: [зб. наук. праць]*. — Т. 2: Дмитро Чижевський і європейська культура / [ред. С. Пшеничний, Р. Мних, В. Янцен]. — Дрогобич: Коло, 2011. — С. 197–226.

²⁴ А. Мраз — С. Шт. Осуський, лист від 8.9.1933 року див.: Архів Матиці Словенської: AMS II 71 В М20.

²⁵ Листування Čyževskij D. — Vašica J.: LA PNP / Fond: Vašica Josef / 38/93; LA PNP / fond Vašica Josef / 40/65.

²⁶ Детальніше про рецензії на монографію Д. Чижевського див.: Блашків О. «Філософія життя Л. Штура» Дмитра Чижевського та її рецепція у Словаччині / О. Блашків // *Наукові записки Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди; серія: літературознавство*. — Вип. 4 (48). — Х.: ППВ «Нове слово», 2006. — С. 38–47.

²⁷ Див.: 1) Čyževskij D. Neue Veröffentlichungen über die slovakische Geistesgeschichte I / D. Čyževskij // *Zeitschrift für slavische Philologie*. — 1938. — Bd. XV, 1/2. — S. 155–169. 2) Čyževskij D. Neue Veröffentlichungen über die slovakische Geistesgeschichte II / D. Čyževskij // *Zeitschrift für slavische Philologie*. — 1940. — Bd. XVII, 1. — S. 179–195.

²⁸ Čyževskij D. Večne-ženské v slovenskej filozofii / D. Čyževskij // *Živena*. — 1935. — № 8. — S. 34–38.

²⁹ Tschizewsky D. Peter Zaboň Kellner-Hostinský, ein slowakischer Philosoph / D. Tschizewsky // *Südost-Forschungen*. — 1957. — Bd. 16. — S. 356–374.

³⁰ ALU SNK, Папка Čyževskij D. — Škultéty J., signatura 49 F 11.

³¹ Детальніше про це див.: Блашків О. *Práce Dmytra Čyževského o slovenskej kultúre* / О. Блашків // *Studia Slovaca*. — Banská Bystrica: PF UMB, 2006. — P. 97–102.

³² Čyževskij D. Wesen und Aufgaben der tschechoslovakischen Philosophiegeschichte / D. Čyževskij // *Slavische Rundschau*. — 1936. — Nr. 1. — S. 13–22; Čyževskij D. Wesen und Aufgaben der tschechoslovakischen Philosophiegeschichte / D. Čyževskij // *Slavische Rundschau*. — 1936. — Nr. 2. — S. 68–80.

³³ Див. про це також: Блашків О. *Slovak Culture in Dmytro Čyževskij's Publications of the Harvard Period (1949–1956)* / О. Блашків // *Emigration to the English-Speaking World*. — Ruzomberok: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. — P. 105–115.

³⁴ *Slavische Barockliteratur II. Gedenkschrift für Dmitrij Tschizewskij (1894–1977)* / [hrsg. von R. Lachmann]. — München: V. Fink, 1983. — Forum Slavicum 54.

³⁵ У 1960 р. «Pampaedia» вийшла в Гайдельберзі в оригіналі латинською мовою з коментарями Д. Чижевського, Г. Грейслера та К. Шалера, у 1965 р. — уже в перекладі німецькою, у 1970 р. побачила світ «Panaugia». Повний текст «Загальної поради» Я.А. Коменського чеською мовою було опубліковано аж у 1992 р., і саме так «відкриття» Д. Чижевського більше ніж через півсторіччя дійшло до чеського читача.

³⁶ Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Zdeněk Kalista / 95/75/1538.

³⁷ Čiževsky D. Comenius' «Labyrinth of the World»: Its Themes and Their Sources / D. Čiževsky // Harvard Slavic Studies. — 1953. — Vol. I. — P. 83–135.

³⁸ Tschizewskij D. Das «Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens» des J.A. Comenius. Einige Stilanalysen / D. Tschizewskij // Wiener Slawisches Jahrbuch. — 1956. — Bd. V. — S. 59–85.

³⁹ Див.: 1) *Чижевский Д.* Выставка Коменского в Угорском Броде / Д. Чижевский // Русская школа. — 1935. — № 4. — С. 47–48. 2) *Чижевский Д.* Достоевский и Масарик / Д. Чижевский // Центральная Европа. — 1931. — № 2. — С. 25–41. 3) *Чижевский Д.* К истории чешско-русских и чешско-украинских взаимоотношений / Д. Чижевский // Центральная Европа. — 1931. — № 10. — С. 605–611. 4) *Чижевский Д.* Новые работы о Коменском / Д. Чижевский // Русская школа. — 1935. — № 2/3. — С. 77–81. 5) *Чижевский Д.* Пансофия Коменского найдена / Д. Чижевский // Русская школа. — 1935. — № 4. — С. 45–47.

⁴⁰ LA PNP / Fond: J. Mukařovský / 66/86/0772.

⁴¹ LA PNP / Fond: Vašica Josef / 40/65/0297.

⁴² *Кортгаазе В.* Дмитрий Чижевский и родина его выбора — Германия / В. Кортгаазе // Кортгаазе В. Від Меланхтона до Коменського і Чижевського / В. Кортгаазе. — Дрогобич — К.: Коло, 2005. — С. 234–274.